

УДК 343.123.12

С.О. САФРОНОВ,

канд. юрид. наук, доц., Харківський
національний університет внутрішніх справ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4300-0601>

ОЗНАКИ НАЯВНОСТІ У ОСОБИ ЗЛОЧИННОГО НАМІРУ АБО ЗАДУМУ

Ключові слова: злочинний намір, злочинний задум, злочинний помисел

У сучасному масиві юридичної літератури можна зустріти численну кількість робіт, які стосуються питань вини та умислу на вчинення злочину. Проте, вкрай мало праць, які присвячені аспектам психічної діяльності особи до вчинення нею злочину в контексті кореляційних зв'язків зі злочинним умислом. Існує нечисленна кількість праць з приводу злочинного наміру, як елемента психічної діяльності особи. У юридичній площині досліджень злочинного наміру були публікації таких авторів, як: В.В. Бурдін [1], Н.В. Маслак [2], М.П. Редін [3], В.Є. Тарасенко [4], Л.М. Федорак [5]. Але питання, які стосуються ознак зовнішнього прояву злочинного наміру або задуму на етапі дозлочинної діяльності особи, залишилось поза уваги дослідників. Хоча, виявлення злочинного наміру або задуму особи має вкрай важливе прикладне значення у напрямку організації та проведення профілактично-попереджувальної діяльності правоохоронних органів. Попередження злочинів та профілактика правопорушень є нормативним обов'язком усіх суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, про що зазначено в ст.7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». У зв'язку з цим є актуальним з'ясування механізмів зовнішнього прояву злочинного наміру та задуму. Тому метою статті є висвітлення результатів авторських досліджень щодо ознак, за якими на етапі дозлочинної діяльності особи можна виявити її злочинний намір чи задум.

Під терміном «злочинний задум» в статті розуміється усвідомлена потреба, об'єкти потреби, а також можливі способи задоволення потреби, що характеризують уявний стан готовності людини виконати злочинні дії, але без прояву устремлінь. Під «злочинним наміром» розуміється аналогічне зі злочинним задумом утворення психіки з усвідомленням можливості досягнення мети злочинним шляхом та проявами устремлінь до цього, але у разі, коли потреба не може бути задоволена відразу і вимагає подолання ряду проміжних ланок, котрі не мають своєї власної спонукальної сили. Злочинний намір є устремлінням в майбутнє з свідомістю прийнятого рішення, вибором відповідних засобів, якими людина збирається досягти поставленої мети. При намірі особа перебуває в умовах очікування виконання складних або незвичних дій, проходить період психічної підготовки до їх виконання. На відміну від злочинного задуму злочинний намір проявляє себе у більш високому ступені прагнень, він різніється від задуму властивостями волевиявлення. В стані злочинного наміру у особи зменшуються показники сумніву, нерішучості, тривожності та побоювань, активується мотиваційна установка на вчинення злочину, з'являється надія та мрія, актуалізуються бажання та хотіння.

У цій статті словосполучення «злочинний помисел» використовується у розумінні компонента психічної діяльності особи у формі злочинного задуму або наміру на етапі дозлочинної діяльності особи і не збігається з поняттям умислу у розумінні ст.24 КК України.

Емпіричною базою дослідження стали матеріали аналізу результатів опитування працівників поліції України, які обіймали посади оперуповноважених (опитано 100 осіб) та слідчих (опитано 100 осіб), матеріали 100 кримінальних проваджень (протоколи допитів підозрюваних, обвинувачених, потерпілих та свідків, які були членами сім'ї, друзями або колегами засуджених), 50 висновків судово-медичної експертизи.

Завдяки проведеним дослідженням були з'ясовані певні ознаки, які можуть свідчити про наявність у особи злочинного помислу у формі задуму чи наміру. Відразу слід зазначити, що перелічені нижче ознаки не слід сприймати в суто категоричній формі, як ознаки існування в особі саме злочинного помислу. Ці ознаки є імовірнісними показниками і можуть використовуватися для висування версій про можливу наявність у особи злочинного помислу. Проте, нехтувати такими ознаками теж неможливо, оскільки у злочинців на певному етапі їхньої дозлочинної діяльності такі ознаки були. Про цей факт, вже після вчинення злочину, констатували самі злочинці, особи, які з ними спілкувалися (родичі, члени сім'ї, співучасники злочину, свідки, потерпілі), а також експерти у галузі психіатричної та психологічної експертизи. Крім цього, вказані ознаки можуть слугувати первинними орієнтирами для визначення об'єктів оперативної уваги сил ОРД, визначати їх спрямованість у напрямку пошуку та перевірки осіб з ознаками наявності злочинного помислу.

Аналіз матеріалів емпіричної частини авторських досліджень доводить існування п'яти видів типових ознак імовірної наявності у особи злочинного помислу у формі задуму або наміру. Такими видовими ознаками є: 1) різка, без очевидних причин зміна звичайної поведінки, повсякденного укладу життя; 2) зміна психічного стану; 3) вербальні прояви злочинного помислу; 4) невербальні прояви злочинного помислу; 5) розлади здоров'я.

Зміна у звичайній поведінці осіб, які перебували у стані злочинного задуму або наміру, відбувалась переважно шляхом:

1) раптової втрати інтересу до раніше цікавих видів діяльності або інформації. Як правило, особи переставали звертати увагу на звичайно цікаві для них теми розмов, їх переставала цікавити відповідна тематика телевізійних передач, інформація в мережі Інтернету та друкованих засобах масової інформації. Такі

особи ігнорували або значно рідше заходили на сторінки сайтів, на яких раніше вони бували щодня, переставали грати в комп'ютерні ігри, менше часу приділяли хобі, або взагалі втрачали до нього інтерес;

2) різкої появи нових інтересів або видів діяльності, зацікавленість тематикою, яка раніше не приваблювала особу і не пов'язана з родом її професійної діяльності, профілем навчання або хобі. У таких випадках нові інтереси та види діяльності були кореляційно пов'язані зі злочином, який особа замислила скоїти. Здебільше такий зв'язок стосувався питань з приводу інтелектуальної підготовки до злочину, питань щодо обрання способу вчинення злочину, знаряддя та засобів злочину або способу утаювання факту його вчинення, способів забезпечення алібі. Задоволення нових інтересів переважно відбувалось шляхом: а) читання певної літератури або перегляду інформації в мережі Інтернету стосовно предмета злочинних зазіхань, способів виготовлення знарядь або засобів злочину, способів вчинення злочину; б) ознайомлення з текстом правових норм Кримінального кодексу, з коментаріями до нього, з нормами Кримінального процесуального кодексу; в) вивчення інформації, яка розташована у спеціальній юридичній літературі або в мережі Інтернету і стосується знань у галузі криміналістики, експертизи, оперативно-розшукової діяльності, спеціальної техніки, у галузі діяльності спецслужб.

У деяких осіб існування злочинного помислу супроводжувалося зміною психічного стану. Зовнішнім проявом таких перемін ставала поява раніше невластивих для особи рис, таких як:

- замисленість;
- забудькуватість;
- неухважність;
- прагнення до усамітнення, уникнення зустрічей з друзями, близькими особами;
- відсутність настрою;
- похмурість;

- дратівливість;
- замкненість;
- мовчазність, з явним небажанням підтримувати розмову, відповідати на запитання про причини поганого настрою;
- тривожність.

Вербальними (словесними) ознаками наявності злочинного помислу були:

1) усні або письмові (зокрема, переписка в мережі Інтернету) висловлювання про можливість вирішення проблемної життєвої ситуації протиправним способом. Такі висловлювання відбувались у формі: а) алегоричних висловлювань з натяками на злочин та побудовою фраз з логічними варіантами для доміслу співбесідника, з замовчуванням ключових слів, які будуть явно свідчити про наявність злочинного помислу; б) ставлення запитання, яке має на увазі відповідь з натяком на вчинення злочину або риторичного запитання у якому відразу міститься відповідь зі смислом на вчинення злочину; в) пряме висловлювання про можливість вирішити певну проблемну ситуацію злочинним шляхом; г) відкрите висловлювання з констатацією наявності особистого злочинного задуму або наміру;

2) мимовільні слова-реакції на відомості чи події, які стосуються об'єктів злочинних помислів, а саме: виклики, слова прокляття чи негативних побажань, зміст яких може свідчити про наявність злочинного помислу;

3) обмовки.

У якості невербальних проявів імовірної наявності у особи злочинного помислу були:

– акти поведінки, які визначали особисте ставлення особи до об'єктів злочинних помислів;

– жести або міміка, які демонстрували імовірну наявність у особи злочинного помислу;

– мимовільні реакції на відомості або події, які стосувались об'єктів злочинного помислу, наприклад: усмішка, оплески, радість на обличчі, напрямок зорової зосередженості.

У деяких осіб наявність злочинного помислу супроводжувалась розладом здоров'я (під розладом здоров'я у цій роботі розуміється загострення існуючої хвороби або поява симптомів хвороби, яку раніше не діагностували.) Переважно це відбувалося в осіб, які тривалий час перебували у стані злочинного помислу, і цей стан супроводжувався сильними внутрішніми переживаннями, психічною напругою, яка викликала боротьбу мотивів, сумнівами, покликами совісті, релігійними переконаннями тощо. Цілком імовірно, що розлади здоров'я відбувались через зниження імунітету, шкода якому завдавалась негативним психічним станом, який був викликаний внутрішнім конфліктом інтересів. Питання з приводу кореляційних зв'язків психіки та соматичної людини залишилось поза обсягом авторських досліджень, оскільки воно зачіпає галузь медицини. Не розглядаючи аспектів, які стосуються етіології хвороб засуджених за вчинення умисних злочинів, вдалося виявити факти появи та існування у вказаних осіб, на етапі формування та розвитку їхнього злочинного помислу, певних розладів здоров'я, до речі, як психічного так і соматичного характеру.

У якості психічних розладів здоров'я найбільш типовими були:

- апатія;
- депресія;
- поява фобій;
- порушення сну або безсоння;
- втрата апетиту;
- галюцинації чи видіння.

Соматичні розлади здоров'я переважно стосувались порушення роботи шлунково-кишкового тракту або вегетативної системи. Типовими соматичними ознаками таких розладів було:

1) з боку шлунково-кишкового тракту поява або загострення симптомів: гастриту, виразки шлунку або дванадцятипалої кишки, панкреатиту, холециститу, розлад роботи кишечника;

2) з боку вегетативної системи панували симптоми різних типів вегетативно-судинної дистонії. Найбільш типовими ознаками, які спостерігалися серед осіб зі злочинним помислом, були періодичні відчуття: раптового приливу або відливу сил, прискореного серцебиття, підвищення артеріального тиску, підвищення температури тіла, кому в горлі, а також біль в області серця, мігрень.

Слід зауважувати, що існуючий у особи злочинний помисел не завжди має зовнішній прояв у її дозлочинній діяльності. Це пов'язано з тим, що не всі особи, які умисно вчинили злочин, тривалий час перебували у стані злочинного помислу, у зв'язку з чим злочинний намір або задум взагалі ніяк себе не виявляв чи залишався непоміченим для оточуючих. Особи, які раніше були засуджені, особи, для яких вчинення злочину було промислом (тобто джерелом для існування), а також особи з низьким рівнем культури та ступенем морально-етичних якостей типових зовнішніх ознак наявності злочинного помислу у вигляді розладу здоров'я, змін звичайної поведінки або психічного стану майже не проявляли. Для осіб з низьким рівнем інтелекту більш властивими були вербальні та невербальні види прояву злочинного помислу.

Серед загального масиву осіб, дозлочинна діяльність яких вивчалась, зазначені вище типові ознаки імовірної наявності злочинного помислу спостерігалися іншими особами переважно у: 1) неповнолітніх осіб; 2) у осіб, які вперше вчинили злочин; 3) у осіб, які вчинили злочин стосовно членів своєї сім'ї, родичів, друзів, сусідів, знайомих; 4) у осіб до 37 років; 5) у осіб (зокрема у раніше засуджених), які вчинили злочин під тиском лідерів, начальників, організаторів або членів злочинного угруповання, «авторитетів» злочинного середовища.

Доречним буде відмітити той факт, що типові види зовнішніх ознак наявності у особи злочинного помислу можуть проявлятися як у

комплексному поєднанні один з одним, так і окремо, у поодинокому вигляді.

Враховуючи викладене, можна зробити висновки, що дозлочинна діяльність осіб може мати імовірні ознаки наявності в особи злочинного задуму або наміру. Такими типовими ознаками є: 1) різка, без очевидних причин зміна звичайної поведінки, повсякденного укладу життя; 2) зміна психічного стану; 3) вербальні прояви злочинного помислу; 4) невербальні прояви злочинного помислу; 5) розлади здоров'я.

Прикладне значення отриманих результатів вбачається у можливості використання зазначених даних для налагодження відповідної профілактично-попереджувальної роботи сил оперативно-розшукової діяльності. Перспективність подальших досліджень обумовлюється потребою щодо виявлення певних закономірностей у проявах дозлочинної діяльності осіб з метою розпізнавання ознак злочинного помислу до моменту вчинення кримінального правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдін В. Стадії вчинення злочину в українській доктрині кримінального права: поняття та види // *Wroclawsko-Lwowskie zeszyty prawnicze* ≡ *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник*. 2012. № 3. С. 205–215.
2. Маслак Н. В. Намір, як суб'єктивна ознака злочинної діяльності // *Кримінальне право України*. 2006. № 5. С. 22–29.
3. Редин М. П. Еще раз об учении о стадиях осуществления преступного намерения // *Современное право*. 2007. № 5. С. 56–58.
4. Тарасенко В. Є. Особливості здійснення оперативно-профілактичної роботи з особами, схильними до вчинення протиправних діянь // *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2010 р.)*. Х.: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 157–159.

5. Федорак Л. М. Злочинний намір у кримінальному праві України // Вісник Верховного Суду України. 2015. № 11. С. 44–48.

Сафронов С. О. Ознаки наявності у особи злочинного наміру або задуму // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 3. С. 199–203. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_35.pdf

Наводяться типові ознаки, які можуть свідчити про наявність у особи злочинного наміру або злочинного задуму на етапі її дозлочинної діяльності, здійснюється класифікація цих ознак та опис групових різновидів цих ознак, а також називаються категорії осіб, для яких певні ознаки є найбільш властивими.

Сафронов С.О. Признаки наличия у лица преступного намерения или задумки

Приводятся типовые признаки, по которым можно судить о наличии у лица преступного намерения или преступной задумки на этапе ее допреступной деятельности, приводится классификация этих признаков и описание их групповых разновидностей, а также называются категории лиц, для которых определенные признаки являются характерными.

Safronov S.O. Signs of Criminal Intent or Thoughts of a Person

The article refers to typical signs by which it is possible to judge whether a person has criminal intentions or criminal thoughts at the stage of his precriminal activity, classifies these signs and describes their group views, and also names categories of persons who have typical specific signs.

Форум права Форум